

N A Š D A L J N I B L I Ž N J I S V E T

*Prof. dr. Jaroslav Pánek,
prorektor Karlove univerze,
Praga*

O SPREJEMU SLOVENSKE KULTURE V ČEŠKEM OKOLJU

Dogajanja na koncu 20. stoletja so verjetno za vedno pokopala dolgo trajajoče zaupanje do nekdanih idej slovanske vzajemnosti. Vendar se Čehi in Slovenci tudi v tem času ne odrekaajo trajnih vrednot, ki jih je v preteklosti ustvarjala minljiva opojnost nad skupnim slovanskim izvorom. Sicer pa takšno vdajanje v usodo ni potrebno, saj češkoslovenski odnosi nikoli niso bili podvrženi izraziti politizaciji, niso bili prepojeni z notranjimi konflikti, niti niso licemerno zakrivali tekmovalnosti med različnimi srednjeevropskimi narodi; eno prednost je zagotovo predstavljalo dejstvo, da se oba naroda nikoli nista srečala na skupni meji. Odločujoči pomen ima dejstvo, da sega tradicija odnosov med prebivalci čeških in slovenskih dežel globlje kot kakršnokoli ideologizirano slavjanofilstvo.

Ta tradicija se je razvijala – pa čeprav sprva samo sporadično – že od srednjega veka in je pridobila bolj jasne konture po nastanku habsburške monarhije, v času skupnega boja proti ogroženju srednje Evrope od osmanske države. Vendar je takrat med češkim in slovenskim narodom obstajala razlika med državnimi in stanovskimi privilegiji Češkega kraljestva in politično šibkostjo ne samo etničnih Slovencev, temveč tudi privilegiranih predstavnikov slovenskih dežel – kranjskih, koroških in štajerskih stanov. Paradoks je, da so šele posledice izgubljene bitke čeških stanov na Beli gori leta 1620 uvrstile Čeha med politično zastopljene narode srednjeevropske monarhije in nekoliko odpravile prejšnjo neskladnost v razvoju Slovencev in Čehov. V 17. in 18. stoletju je prišlo do delne izravnave možnosti in perspektiv dveh slovanskih narodov v zahodnem delu srednjeevropske monarhije, kar je omogočilo skupno napredovanje narodnih gibanj v devetnajstem stoletju. Obe strani – Slovenci seveda močnejše – sta razumeli češko-slovensko vzajemnost kot pomembno okrepitev proti pretrdi nemški konkurenci.

Šele v tem ozračju so se v celoti razvile značilnosti slovanstva, ki so odigrale nemajhno vlogo v boju za emancipacijo manjših narodov srednje in jugovzhodne Evrope. Takrat se je tudi vsestransko razvilo kulturno sodelovanje, ki je prvo izmed svojih vrhuncev doseglo ne prelomu 19. in 20. stoletja, ko so češke visoke šole bistveno vplivale na ustvarjanje in miselnost slovenske inteligence. Razpad Avstro-

Ogrske v letu 1918 in nastanek češkoslovaške in jugoslovanske države sta za več kot sedem desetletij prekinila ta napredni trend. Čehi in Slovenci niso več živeli v skupnem državnem okviru in niso več imeli istega nasprotnika. Še bolj pomembno pa je bilo dejstvo, da se je sodelovanje med obema novo nastalima državama odvijalo na osi Praga–Beograd, ki se je Slovincem pogosto po krivici izognila. Tok študentov, ki bi v ugodnejših okoliščinah in v vzajemni koordinaciji lahko bistveno vplivali na vse strani javnega življenja, je usahnil že na začetku dvajsetih let, in češko-slovenski odnosi so se preusmerili predvsem na izmenjavo literarnih in umetniških vrednot, pri čemer je vlogo posrednika prevzelo nekaj požrtovalnih posameznikov.

Vendar so se pojavile pomembne posebnosti, ki so te vezi povzdignile na izjemno visoko raven. Glavno mesto med njimi je v obdobju od tridesetih do sedemdesetih let 20. stoletja zavzel Oton Berkopec, naturaliziran Čeh slovenskega izvora, mnogostranski književnik, prevajalec in znanstvenik, ki je povzdignil prevajalstvo in širši spekter medsebojnih odnosov na neobičajno umetniško in družbeno raven. Na praški univerzi in v prijateljskem ozračju svojega praškega stanovanja je vzgojil dve generaciji čeških slovenistov, ki so zavestno nadaljevali z njegovim delom. Oni so potem ohranjali predvsem literarno in znanstveno prvino odnosov tudi pod ne preveč ugodnimi političnimi razmerami v obdobju po razprtiji s titovsko Jugoslavijo leta 1948 in po novi ohladitvi uradnih odnosov zaradi sovjetske okupacije Češkoslovaške v avgustu 1968. Tudi ko so bili meddržavni odnosi med Češkoslovaško in Jugoslavijo komplicirani, se je povezanost češke in slovenske kulture, še posebej književnosti, razvijala dokaj uspešno. Po zaslugi nekaj prevajalcev, med katerimi je največjo vztrajnost in plodnost izkazal František Benhart, so češki založniki izdajali presenetljivo veliko slovenskih literarnih del tako za odrasle bralce kot za mladino. Češka javnost se je lahko od časa do časa seznanila z razstavami slovenske likovne umetnosti, z gledališkimi predstavami in s koncerti, filmi in televizijskimi ali radijskimi oddajami. Po končani največji politični razprtiji se je delno upoštevanje slovenskega jezika in literature uveljavilo tudi pri poučevanju univerzitetne smeri 'jugoslavistika' na univerzah v Pragi in v Brnu. Kljub temu je širša češka javnost vse to sprejemala le kot izraz ustvarjalnosti spoprijateljenih južnih Slovanov in kot del predstavitve kulturne ravni jugoslovanske države, ki je zaradi nekoliko liberalnejšega modela socializma bila v češkem okolju priznavana in priljubljena. Vendar tudi prisrčni, pa čeprav strokovno nepripravljeni prijatelji Jugoslavije so si pod to državo predstavljali Beograd ali Jadransko morje, medtem ko je samo peščica poznavalcev vedela o posebnosti slovenske dežele in razumela značilnosti slovenske kulture.

Kako nezadostne so bile vednosti širše češke javnosti, so pokazali dogodki, povezani z razpadom Jugoslavije na začetku devetdesetih let. Osupla vprašanja, 'kaj se dogaja v tej prelepi deželi na jugu', so spremljala negotova vprašanja o tem, zakaj se 'Jugoslavlani' razhajajo v razne države in kaj so pravzaprav do sedaj pogrešali? Takrat je prišel čas nepogrešljivega prosvetnega dela. Na popularnih predavanjih, v radijskih in televizijskih diskusijah in še posebej v tisku je bilo treba razlagati, kdo so Slovenci in kakšna je razlika med Slovenijo in Slavonijo, kakšni so temelji slovenske kulture in katere poti je ubirala zgodovina slovenskega naroda. Zanimanje za tovrstne oddaje je bilo na začetku ogromno, češka javnost je požirala novice o dogajanju na razvalinah Jugoslavije, ko pa so nad objektivnimi informacijami vedno bolj prevladovali naturalistično obarvani novinarski članki in televizijski prizori zverinstev, ki so spremljali državljansko vojno na hrvaških in bosensko-hercegovskih tleh, je pozornost postopoma otopela in se usmerjala drugam.

Positivna posledica pogosto problematične eksplozije informacij v prvi polovici devetdesetih let, ki se je samostojne Slovenije dotikala samo v manjši meri, je bila zaostritev pogleda širše češke javnosti in sposobnost razlikovanja med državami in narodi na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Slovenija se je v vsakdanjih novinarskih poročilih in v običnih analizah začela pojavljati kot svetla točka na robu bojišča, kot dežela, ki se oddaljuje od 'balkanskih' zvez in se približuje srednji Evropi. O miselnem ozadju prevratnega procesa, ki se je dogodil v nekaj letih, vemo za sedaj le malo, zdi pa se, da je ta pretresel starejšo in srednjo generacijo, zaljubljeno v idealizirano podobo Jugoslavije, medtem ko si je mlajša generacija ustvarila povsem drug stereotip v razumevanju južnoslovanskih narodov.

Takšen razvoj je jasno pokazala raziskava mnenja izbranega števila čeških študentov, ki so v prvi polovici leta 1995 orisali svoja stališča do vrednotenja posameznih jugoslovanskih narodov. (To je podrobneje obravnavala Mirjam Moravcová v študiji *Brat, prijatelj, tujec. Mnenja čeških študentov o južnih Slovanih*, v zborniku *Čehi in južni Slovani*, Praga 1996, str. 27–57). Na osnovi osebnih izkušenj ali posredovanih sporočil je več kot 63% mladih Čehov izrazilo mnenje, da imajo za najbližji narod med južnimi Slovani Slovence, medtem ko je podoben odnos do Hrvatov izrazilo manj kot 30% in do Bolgarov približno 8% vprašanih; ostali narodi niso presegli 3 procentov. Slovence, ki so Čehom kulturno blizu, so češki študenti označili kot samozavestne, umirjene, izobražene, narodno zavestne (vendar ne šovinistične), družabne, gostoljubne in vzajemno spoštljive ljudi; njihove slabosti pa so videli v pomanjkanju požrtvovalnosti, skromnosti in galantnosti. To mnenje, ki je dokaj različno od vrednotenja ostalih južnoslovanskih narodov, dokazuje, da je mlada generacija – ali pa vsaj študentje – dokončno izločila Slovence iz jugoslovanskega 'koša' in jih začela razumevati kot samostojen in popolnoma samosvoji kulturni narod.

Ne glede na nepopolno informiranost ali objektivno upravičenost posameznih mnenj praških študentov je očitno, da je bolj izobražen del češke mladine znal dobro opisati smer razvoja neodvisne Slovenije in da je sprejel premišljeno prizadevanje Slovencev za izgradnjo lastne pozitivne slike med evropskimi državami in narodi. To ni uspelo kljub velikemu prizadevanju nekaj slovenistov (František Benhart, Jaroslav Pánek, Alexandr Stich), ki so v času največje nuje poskušali prispevati h kultivaciji javnega mnenja o Slovencih s pomočjo lastne publikacijske dejavnosti. Mnogo večjo odmevnost je imelo poročanje na televiziji, na radiu in v dnevnikih ter popularnih časopisih, ki je veskoli opozarjalo na razlike med miroljubno Slovenijo in ostalimi – z državljansko vojno v različni meri prizadetimi – deželami bivše Jugoslavije.

V relativno kratkem času so glavni češki dnevnik (*Lidové noviny*, *Mladá fronta Dnes*, *Hospodářské noviny*, *Telegraf*) in tednik *Respekt* pridobili krog avtorjev (Petr Kypr, Teodor Marjanovič, Petr Pravda, Jiřina Shrbená, Jiří Svítek), ki so bili bolj temeljito ali pa vsaj bolj sistematično kot večina drugih novinarjev informirani o širših razsežnostih političnega in gospodarskega dogajanja v Sloveniji. Svojo pozitivno vlogo na straneh čeških časnikov so odigrali tudi občasni nastopi vodilnih slovenskih politikov (Janez Janša, Milan Kučan, Lojze Peterle, Dimitrij Rupel, Zoran Thaler) in diplomatskih ali gospodarskih predstavnikov v Pragi (Zvone Dragan, Štefan Lončnar). Slovenski politiki in diplomati večinoma niso zakrivali problemov svoje dežele, temveč so vztrajno poudarjali programsko bližino do Češke republike, tako kot skupno usmeritev na srednjo in zahodno Evropo in ustrezno razumevanje politične kulture. V splošnem zrahljanju obče veljavnih vrednot kot

posledice transformacije v Češki republiki in vojne na Balkanu so imeli ti poudarki pomemben in pozitiven vpliv na češko javnost.

Drug pomemben dejavnik je postala neobičajno hitra izgradnja infrastrukture češkoslovenskih odnosov. Začelo se je s prvimi obiski slovenskega predsednika vlade Lojzeta Peterleta in predsednika države Milana Kučana v letu 1991 in razvila se je neprekinjena serija vzajemnih obiskov vodilnih predstavnikov obeh držav. Med vrhunce te serije obiskov sodijo potovanje predsednika Václava Havla v Ljubljano v novembru 1993, srečanje Václava Havla in Milana Kučana na shodu srednjeevropskih predsednikov v Litomyšlu v aprilu 1994 in skupno pokroviteljstvo obeh predsednikov držav razstave *Josip Plečnik – arhitektura za novo demokracijo* na Praškem gradu poleti 1996. Za odnose med Čehi in Slovenci je bilo pomembno dejstvo, da so bili obiski predsednikov držav vedno povezani z bogatim umetniškim programom in z vizijo projektov na področju kulturnega sodelovanja. Enako je do določene mere veljalo tudi za vzajemne obiske predsednikov vlad in drugih članov vlad, parlamentarnih delegacij, predstavnikov najvišjih sodišč ali članov strokovnih komisij. Glede na nekonfliktnost češko-slovenskih odnosov so bili delovni sestanki o politiki in gospodarstvu povezani s kulturo, kar je bilo znamenje zavestne navezanosti na starejše tradicije, hkrati pa je tak pristop jasno podpiral kultivacijo teh odnosov tudi na uradni ravni. O vsem tem so časopisi, radio in televizija obveščali češko javnost, ki je te informacije sprejemala kot oazo dobrih novic, katere so ustvarjale ugoden image Slovenije v Češki republiki.

Nič kaj drugače je od svoje ustanovitve leta 1992 delovalo slovensko veleposlaništvo v Pragi. Poleg vloge posrednika na področju gospodarstva, politike in konzularnih zadev je veleposlaništvo dajalo poseben poudarek na kulturno sodelovanje. Podpiralo je vrsto poučnih in umetniških dogajanj, izmed katerih so prava tradicija postala predavanja veleposlanika Zvoneta Dragana na Karlovi Univerzi, predstavitvev novo izdanih prevodov in srečanja s slovenskimi pisatelji na večerih v poetični vinarni Viola (to so bile predstavitve *Sodobna slovenska poezija iz Avstrije*, 4. junija 1992; *Približevanje k besedi*, 9. junija 1993; *Ura vesti*, 21. junija 1994; *Dva slovenska ironika*, 23. junija 1995; *Globel tišine*, 7. novembra 1995; *Lirika Gustava Januša*, 23. maja 1996; *Poezija Cirila Zlobca*, 10. maja 1997). Te dejavnosti niso bile vezane samo na Prago – predstavitev Debeljakovega dela *Katalog prahu* 14. marca 1996 je doseгла tudi moravsko duhovno prestolnico Olomouc.

Nova baza kulturnih odnosov je nastajala v navezanosti na izgradnjo mnogostranskih pogodbenih odnosov med Češko republiko in Slovenijo. Dogovor o sodelovanju na področju šolstva, kulture in znanosti, sklenjen med obema vladama 12. maja 1994, je pripravil okvir za široko in raznoliko sodelovanje. Pomembni so bili delovni odnosi med fakultetami, ki so se sicer začeli spontano razvijati že prej (n. pr. sodelovanje Visoke tehnične šole iz Brna z Elektrotehnično fakulteto Univerze v Ljubljani) in so pridobili na pomembnosti po podpisu celovite pogodbe o sodelovanju med Karlovo univerzo in univerzo v Ljubljani 23. januarja 1995.

Vendar razvoj teh odnosov ni mogel dolgo shajati brez priprave strokovnjakov, ki bi kulturne stike večje posredovali in jim na začetku naslednjega stoletja dali nov obraz. Na dveh najpomembnejših univerzah v Češki republiki – Karlovi univerzi v Pragi in Masarykovi univerzi v Brnu – je bila zato osnovana samostojna smer 'slovenistika', ki prinaša kompleksen nauk o slovenski zgodovini in kulturi, jeziku in literaturi in ki bo v kombinaciji z drugim jezikom, z zgodovino ali drugo usmeritvijo študenta pripravila na strokovno ali praktično dejavnost, ki zahteva globoko znanje o slovenski problematiki. Prvi interesenti za študij slovenistike so bili sprejeti na praško Filozofsko fakulteto v šolskem letu 1993/94 (naslednji semestri so začeli 1995/

96 in 1996/97), medtem ko poteka v Brnu študij slovenistike od leta 1995/96. Gre za relativno majhne kroge študentov, vendar se k njim pridružujejo zainteresirani posamezniki iz drugih smeri, predvsem mladi politologi, ki hočejo temeljito doumeti problematiko našega dela Evrope. Nekateri izmed teh študentov so že izrazili velik interes za slovenistiko in pridobili možnost študija enega ali dveh semestrov na ljubljanski univerzi. Upanje, da bo v nekaj letih na Češkem in Moravskem obstajala skupina strokovno močnih slovenistov, torej ni več – kot še pred nekaj leti – samo pobožna želja.

Za sedaj skrbijo za negovanje češko-slovenskih kulturnih odnosov pretežno pripadniki starejše in srednje generacije. O rezultatih, ki so jih dosegli v zadnjih sedmih letih, priča pravkar izdana bibliografija v knjigi: Jaroslava Páneka *Sedm slovinských let. Slovinská kultura v České republice 1990–1996* (Praga 1997). Iz nje je na prvi pogled razvidno, da je tudi v času, ki ni bil pretirano naklonjen izdajanju književnosti majhnih narodov, potekalo intenzivno delo na prevodih iz slovenščine. Ne gre za prevode klasikov (saj so bila najpomembnejša dela starejših slovenskih avtorjev v češčini izdana že prej), temveč za dosledno približevanje moderne književnosti. V centru pozornosti je lirika, ki Sloveniji zagotavlja mesto med zvezdami evropske lirike, potem esejistika in druga proza; v nasprotju s tem so stopile v ozadje knjige za otroke in mladino, ki so do osemdesetih let predstavljale bistven del prevodov iz slovenščine. V letu 1990 so še odmevale izdaje prozaičnih del (Branko Hofman, Drago Jančar) v velikih založbah, potem je nastal za nekaj let premor, ko so izhajala predvsem krajša prozna dela in večdelni zborniki pesmi v dnevnikih, v reviji *Tvar* in v drugih časopisih. V nasprotju s tem se je v polovici devetdesetih let pojavila znamenita eksplozija knjig s prevodi umetniških del (Aleš Debeljak, Drago Jančar, Gustav Januš, Alenka Jensterle-Doležalová, Milan Jesih, Ivan Minatti, Tomaž Šalamun), ki so izhajale predvsem v manjših privatnih založbah z visokimi kulturnimi ambicijami.

S številnimi knjižnimi prevodi je svoje prevajalsko delo ovenčal František Benhart, ki je v letu 1994 izdal tudi antologijo *Sedem slovinskih pesnikov*. Kmalu nato, leta 1995, je po zaslugi slovenistov iz Brna, Ivana Dorovskega in Viktorja Kudělke, izšla naslednja antologija, *Orfej v dežju*. Samo dejstvo, da je bilo v času, ki ni preveč naklonjen poeziji, mogoče hkrati izdati dve antologiji moderne slovenske lirike, je značilna za „privilegirani“ položaj Slovencev na češkem kulturnem prizorišču. To so med drugim dokazali tudi založniki druge navedene knjige. *Orfeja* so namreč uvrstili kot prvi zvezek *Knjižnice poezije in proze južnih Slovanov*; s tem so indirektno namignili, da se pričakuje s strani češke javnosti izmed južno slovanskimi narodi najugodnejši sprejem prav za Slovence.

Zanimanje za slovensko književnost se je pojavljalo tudi v prvotni češki esejistiki, ki je praviloma spremljala knjige in časopisne zbornike prevodov, in seveda v znanstvenoliterarnem raziskovanju. Najpomembnejši rezultat tega raziskovanja je postalo delo Ivana Dorovskega, ki se je dostojno navezalo na razpravo Franka Wollmana o slovenski dramatik in razlago o njenem razvoju sistematično pripeljalo do začetka povojnega obdobja. Druga glavna smer slovenističnega raziskovanja – jezikovna veda – je bila v večini opazovanega obdobja v ozadju, vendar je v navezanosti na uvrščanje slovenistike med izobraževalne programe dveh filozofskih fakultet prinesla v obsežni publikaciji Jasne Honzak-Jahičeve nov kvaliteten učbenik slovenščine.

Iz drugih družbenih smeri se je uveljavilo predvsem zgodovinopisje. V ugodnih političnih okoliščinah so izšla iz novejše zgodovine z masarykovsko ali s kritično interpretirano stalinistično tematiko, kar prej ni bilo dopustno (Marjan Britovšek,

Ladislav Hladký). Drugače je, razen posamičnih slovenskih tekstov, šlo praviloma za razprave, posvečene širšemu geografskemu prostoru bivše Jugoslavije, jugovzhodne ali srednje Evrope. Kljub temu imajo prispevki, ki se osredotočajo tako na prelom 19. in 20. stoletja kot na najnovejšo dobo, predvsem na krizo in razpad Jugoslavije (Ctibor Nečas, Ladislav Hladký, Jan Pelikán, Miroslav Tejchman), neizpodbiten pomen tudi za poznavanje moderne slovenske zgodovine. To velja tudi za sorodne discipline, zlasti za geografijo, arheologijo, antropologijo in predvsem za etnografijo. Moderno opredeljena raziskovalna tematika etnografije (slika južnih Slovanov v češki družbi) je bistveno prispevala k poznavanju sodobnih pogojev za sprejem slovenske kulture v češki družbi.

Zadnja leta so prinesla tudi zgoščen oris zgodovine češko-slovenskih kulturnih odnosov, prevod knjige ljubljanskega jezikoslovca Borisa Urbančiča. Četudi ubirajo zgodovinarji na koncu 20. stoletja pri obdelovanju zgodovine mednarodnih odnosov druge poti kot ta klasik slovenske bohemistike, ostaja B. Urbančiču trajna zasluga za zbiranje in razvrščanje velikega števila podatkov, katere lahko uporabijo mlajši raziskovalci. V naslednjem sistematičnem pregledu se mora retrospektiva nujno razširiti do najnovejše dobe. Tu bo treba orisati znamenit razvoj, ki je nastal okoli polovice devetdesetih let 20. stoletja na celi vrsti področij – v izjemno intenzivni prevajalski in založniški dejavnosti, v vsestranski izmenjavi glasbenih produkcij od klasike do rockovske skupine *Laibach*, v prirejanju umetniških razstav in v projektih, ki so dosegli vrhunec v predstavitvi dela Josipa Plečnika na Praškem gradu.

Skupni kulturni dogodki iz leta 1996 bodo v zgodovini češko-slovenskih odnosov brez dvoma zavzeli izjemno mesto. Z odstopom časa se bo tudi pokazalo, ali je šlo za enkratni dosežek, odvisen od ugodne sestave zunanjih okoliščin, ki so nastale po začetni stabilizaciji dveh samostojnih držav, ali pa gre za bolj dolgoročno kulturno zблиževanje dveh manjših, vendar samozavestnih srednjeevropskih narodov. Marsikaj govori v prid drugi izmed navedenih možnosti – na eni strani je to skupno prizadevanje Čehov in Slovencev, da vstopijo v Evropsko unijo in v njej obdržijo svojo kulturno samobitnost, na drugi strani pa je nastajanje skupin profesionalnih slovenistov v Češki republiki in prav tako kvalificiranih bohemistov v Sloveniji. Predvsem od njihovega prizadevanja in interesa bo odvisna prihodnost češko-slovenskih kulturnih odnosov.